

УДК 394.92Стебницький+Єфремов(477)

Н. М. Зубкова

канд. іст. наук

О. П. Степченко

канд. іст. наук

*Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського*

ЛИСТУВАННЯ П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО З С. О. ЄФРЕМОВИМ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПРОСВІТНИЦТВА В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Епістолярій П.Я. Стебницького та С.О. Єфремова є важливим з огляду на його інформаційне навантаження документальним комплексом, який ілюструє просвітницький рух в Україні початку ХХ ст., висвітлюючи як його історичний контекст, так і певні суб'єктивні погляди цих видатних представників української культури на події тогочасного життя.

Ключові слова: епістолярій, просвітництво, видавнича справа, П.Я. Стебницький, С.О. Єфремов.

Цією добіркою закінчуємо публікацію епістолярію П.Я. Стебницького до С.О.Єфремова. Репрезентоване листування охоплює період від 1907 до 1918 р. і містить 21 од. зб.

На відміну від двох попередніх студій, які становили певні тематичні комплекси, пропоновані документи є ілюстрацією загального історичного контексту перед- та пореволюційного періоду в Російській імперії загалом і в Україні зокрема, поглядів та роздумів стосовно подій навколишнього буття двох непересічних особистостей, якими були П.Я. Стебницький та С.О. Єфремов, і, безперечно, їхньої роботи на ниві просвіти українського народу. Звичайно, листи завжди більшою мірою характеризують кореспондента, аніж адресата, проте навіть із тих опосередкованих відомостей, які отримуємо у відповідях П.Я. Стебницького С.О. Єфремову, можемо констатувати багато чого важливого: їхні дружні (“Дорогий Сергій Олександрович! Що ж Ви довго так не приїздите до Петербурга? Ми вже занудилися без Вас...”); “Велика шкода, що не прибули на Різдво – дуже

було б добре, та й тепер потреба бачитися і побалакати не зникла”) і разом з тим високоповажні (“З правдивим поважанням. П. Стебницький”) стосунки, спільність інтересів (“Чи Ви послали свою “Літературу” для “Галичини” Петлюрі? ...Чи немає в Києві доброго портрета Шептицького? ... А що, як Ваші праці для Добродійного Товариства?”) і певні розбіжності в оцінці тодішньої непростой ситуації в суспільстві (“...колись побачимось, як не у нас, то у вас, та й поговоримо докладніше, - сподіваюся, без “гострого тону”. А коли треба буде, по київському звичаю, з гострим, - то що ж, - “мы и сами с усами”), і високу оцінку творчого доробку (“Чи вже скінчили історію літератури і чи скоро вона вийде? Нетерпляче жду її, – це ж, власне, буде перша історія нашої літератури!”) і гостру безкомпромісну критику (“Ваша стаття, хоч Ви і сердитесь за гальмування її вжитку, викликає стільки сумнівів, в тім числі і принципіальних, що можна лише пожалкувати, що Ви не звернули ніякої уваги на наші запитання: вони бо були варті Вашої уваги...”).

Пріоритетною працею, яка знаходилася на перетині громадських інтересів П.Я. Стебницького та С.О. Єфремова, була видавнича справа в найширшому її розумінні, адже обидва були і талановитими літераторами та публіцистами, і вимогливими редакторами (а коли треба, то й коректорами), і видавцями-поліграфістами: “Я особисто, – писав у листі до Єфремова Стебницький у 1918 р., – марю про остаток днів в газетній і журнальній роботі”.

Важливим з огляду на його інформативність є лист від 19 грудня 1910 р. стосовно “справи з “Просвітою”, за словами П.Я. Стебницького, в якому він розмірковує над пропозицією загальних зборів Київської “Просвіти” і висловлює особисті думки з цього приводу. Як відомо, у цьому році Київське товариство “Просвіта” припинило свою діяльність. На загальних зборах Товариства, за протоколом від 14 травня 1910 р., який зберігається у фонді Товариства “Просвіта” (ІР НБУВ, ф. 114), було запропоновано “чистий прибуток од продажу майна та виданнів Київської “Просвіти”, разом з рахунками, передати “Благотворительному Обществу издания общепользных и дешевих книг” в Петербурзі”.

Приватне листування взагалі містить великий інформаційний потенціал, насамперед, у ньому відбиваються, нехай переважно і суб’єктивні, відомості про суспільно-політичні події, культуру, науку та, найголовніше, персоніфіковані дані про кореспондента та адресата, їхнє місце в суспільстві, історії, державі. З огляду на це, епістолярій

таких визначних особистостей в історії України, якими є С.О. Єфремов та П.Я. Стебницький, є важливим джерелом для вивчення національного просвітницького руху початку ХХ ст.

№ 1

Високоповажний
Сергій Олександрович !

Переказував мені Ол[ександр] Гн[атович], що Ви надумали видавати збірник і хотіли – б між іншим помістити щось і од мене. На вільнім часі я де-що зробив з своїх шпаргалів, та й не знаю чи воно в той збірник буде придатне. Бачите, вийшов маленький нарис – зовсім нейтрального змісту, – так що на мій погляд тільки завадить збірнику з певним ідейним напрямом. Єсть у мене ще одна річ, – теж беллетристика, – більш сучасного й громадського змісту, але та ще в першій стадії і вимагає мабуть ще разів зо два переписати, а це займе немалий час, так що я Вам цієї річі і обіщати не хочу. Більше тим часом нічого не довелось виготовити.

До речі – чи не знаєте, де моя рукопись, яку я колись був віддав Вам до того збірника, що мав бути на честь Гринченка? Я був-би Вам дуже вдячний, як би Ви здобули її та вернули мені. Чи не в редакційних матеріалах “Нової Громади” вона? Нехай би краще була у мене, може б довелось що з нею зробити, – а то, бачите, я взагалі так трудно пишу, що шкода, коли дурно пропадає те, на що так чи сяк спроможусь.

А багато вже маєте матері[а]лу? І який взагалі характер матиме Ваш збірник? Коли думаєте його випустити?

Бувайте здоровенькі. Моя адреса тепер – Никольская площа д.6 кв. 10.

Отже, коли Ваша ласка, сповістіть, як думаєте, – чи висилати Вам свою дрібницю, чи ні. Мабуть, вона скоріше йде журналу ніж збірнику.

З правдивим поважанням

П. Стебницький

1 / X 1907.

ІР НБУВ, ф. 317, № 1285, 2 арк.

№ 2

Високоповажний
Сергій Олександрович !

Писав я Вам через Євг[ена] Харл[ампійовича], та мій лист пішов на “алтарь отечества“ при останнім візиті його жерців до редакції “Ради”. Отже мушу повторити коротко те що писав.

До Вашого збірника, коли він тільки справді має здійснитись, можу дати одну невеличку і зовсім нейтральну по змісту річ (беллетристика). Але пошлю її лиш тоді, коли Ви напишете, що пускаєте збірник в ход, – бо може ще це не певне?

Далі, я був би Вам дуже вдячний, як би Ви відшукали ту мою рукопись, що я колись був привіз Вам для збірника, що мав вийти на честь Гринченка. Здається, що та рукопись була Вами, між іншим матеріалом, передана до редакції “Нової Громади“ та там десь і змарнувалась. Правда, вона мабуть зовсім застаріла, але я так трудно і так мало взагалі пишу, що мені шкода, коли моя робота пропадає зовсім дурно – і коли Ви мені її вернете, то може я ще з нею що небудь зроблю. Зветься вона “Коло дзвонів“. А то перегляньте її, може вона не так вже зацвіла та спорохнявіла, – то й в збірник піде?

Сповістіть, на яку адресу, як би довелось, Вам писати та висилати рукопись. Бо, очевидно, тепер знов треба розбирати шляхи. А як там той суд? Ще як би він не наробив якої пакості?

Бувайте здоровенькі.

Щиро прихильний до Вас

П. Стебницький

11 / X 1907.

Никольская площ[адь]. д.6 кв. 10.

ІР НБУВ, ф. 317, № 1286, 1 арк.

№ 3

Високоповажний
Сергій Олександрович !

Кілька часу назад послав був Вам листа через Є[вгена] Х[арлампійовича], та з тим листом трапилась пригода. Вчора послав знов – в листі до Степаненка – кілька запитаннів до Вас. Сьогодні –

ж од Вол[одимира] Мик[олайовича] почув на головні запитання відповідь – і через те шлю Вам свою рукопись до збірника. Коли признаєте вартою – друкуйте, коли ж воно нікчемне, або коли Ваш збірник не здійсниться, то, будь-ласка, поверніть мені рукопис назад.

Так само ще раз прошу, коли Ваша ласка, відшукати і вернути мені моє старе оповідання “Коло дзвонів”.

Бувайте здорові.

З правдивим поважанням

П. Стебницький

12 / X 1907.

Никольская площ[адь] д. 6 кв. 10.

ІР НБУВ, ф. 317, №1287, 2 арк. (2-й арк. чистий).

№ 4

Високоповажний
Сергій Олександрович

Будь ласка, не відмовте допомогти нам розібратись в одній подробиці наших книжкових рахунків, котрі тепер перевіря наш “контрольор” С.І. Афанасьєв: в однім листі В.П. Степаненка показано, що Вам було видано 100 пр[имірників] брошури “про Ант[она] Головатого” (мабуть скоро по її виході, здається, в 1900 р.).

Написано, що це так з мого приказу зроблено, але я того свого приказу не можу ні пригадати ні тепер уяснити собі, з якої речі були ті 100 пр[имірників] видані. Чи не для автора – Комаря? Я знаю що тепер, через 7 років, не легко те пригадати, але може Ви таки краще памятаєте ніж я, то й розплутаєте нам цей рахунок.

Буду дуже вдячний за коротеньку але по змозі скору відповідь.

З правдивим поважанням.

26 / X [1907] (26 жовтня 1907 року)

П. Стебницький

Никольская площ[адь] д. 6 кв. 10.

P.S. Листа Вашого дістав. Спасибі. Що зможу, з охотою даватиму до Ваших збірників.

ІР НБУВ, ф. 317, № 1288. Закритий лист, адресовано: “Кієвъ Гоголевская ул. д. № 27, Его Високородію Сергію Александровичу Єфремову”.

№ 5

Високоповажний
Сергій Олександрович !

Коли Ваша ласка, вишліть мені обидва мої оповідання, що у Вас лежать; я думаю їми скористатись. По змозі, не забаріться. Коли-б Вам не хотілось морочитись з поштою, то можете передати через Ол[ександра] Ол[ександровича] Русова, – він в половині цього місяця має їхати в Петербург. Тільки запакуйте добре і накажіть старому, щоб не загубив.

Адреса Русова – Кузнечная д.14 кв. 25.

За клопіт уперед дуже Вам дякую.

З правдивим поважанням

П. Стебницький

9 грудня 1908 р.

Никольская площ[адь] д. 6 кв. 10.

ІР НБУВ, ф. 317, № 1290. Закритий лист, адресовано: “Кієвъ Гоголевская д. 27, Его Високородію Сергію Александровичу Єфремову”.

№ 6

Високоповажний
Сергію Олександровичу !

Спасибі велике за рукописі, сьогодні одержав. Про турботу нема чого казати, – не для Вас же я писав, а для себе. А що не пішли в друк, то не Ви винні, а обставини.

Вірізки з газет на теми “Ukrainica” я справді збірив – аж до момента народження української періодичної преси. Публікацією про “Хлібороб” та Вашою статтею в “Кієв[скої] мысли” (здається) – якогось жовтня 1905 р. і закінчив збіранину. Лиш не довів колекцію до ладу, – теж багато лежить в жмутах не наліплене, жде, поки заберусь на старість десь на хутір та закінчу. Давайте й своє до купи. Може якраз чого бракує у мене, знайдеться у Вас – то колекція буде повніща. Це буде колись для київського музею або якої української бібліотеки.

Живу чортзнаюк, і не питайте. Кругом руки-ноги поплутані, і не знаю чи визволюсь колись та зітхну вільно ...

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький

[17.12.08].

ІР НБУВ, ф. 317, № 1291. Закритий лист, адресовано: “Кієвъ Гоголевская ул. д. № 27, Его Високородію Сергію Александровичу Єфремову.”

№ 7

Високоповажний
Сергію Олександровичу !

Як часто в наших справах, так в справі з “Просвітою” – все якось плутається з цілою низкою непорозуміннів. Ви ждете чогось од нас, а самі нас ні про що не питали. Про умови, на яких майно “Просвіти” могло переходити до нашого Товариства, ми маємо тільки два листи од С[офії] Ф[едорівни] Русової – того часу, як Ви були в Петербурзі. На ті листи я подав ліквідаційним зборам “Просвіти” офіційну відповідь, в імени нашого Товариства, в якій були перелічені наші бажання. Те, що Ви переказували мені на словах, я памятаю, але я не міг в своїй відповіді спіратись на відомости з приватних розмов та ще й з неостаточною формуліровкою – далі, вже після ліквідації маєтків “Просвіти” ми дістали гроші і комісові квітки київських книгарень, при листі за підписом д. Ксендзюка але в імени ліквідаційної Комісії, – і в тому листі не було зазначено ніяких умов. Посилаючи свої квітки на прийняте майно на адресу д. Ксендзюка, я навмисне зазначив, що виходить, нам не поставлено ніяких спеціальних умов що до майна, – і на те ніякої відповіді так і не дістав. А тепер виявляється, що Ви дожидаєте нашої згоди на Ваші умови...

Переходячи до пунктів, перелічених в Вашому листі, можу сказати, що перші три – ніяких суперечок не викликають (1) окремий рахунок, 2) зазначення на книжках, 3) поворот маєтку коли “Просвіта” оживе). Так само і пункт 5-й – про біографію Гринченка, бо це й наше бажання – ми думали видати її навіть в загальній серії наших книжок. Самий трудний пункт – автономія видавничої комісії – і, треба сказати, цей пункт у нас зовсім не обговорювався, бо на те не було ніякого матеріалу. Поперед усього – офіційно

одкривати щось ніби філію в Києві ми не можемо, бо тепер всі товариства з філіями адміністрація енергично винищує. Неофіційний – чом би не бути, але автономною вона може бути тільки відносно, бо також можуть трапитись всякі непорозуміння. Напр[иклад], видання на фонд “Просвіти“ можна, очевидно, випускати лиш в тій мірі, в якій це дозволяє цей фонд. Отже не все, що нам комісія пришле, ми зможемо пустити в друк, бо на велику брошюру може не вистачити коштів. Далі – хазяїнуючи маєтком “Просвіти“, ми мусимо пильнувати того, щоб книжка, яка добре йде, не зникла з ринку, і через те, коли виявиться, що та або інша назва вже випродується, ми повинні її передруковувати новим виданням. А тут Київська комісія пришле рукопис і вимагатиме, щоб ми неодмінно друкували. От Вам і коллізія. Нарешті, коли брошюри виходитимуть під нашою фірмою, – то ми не можемо зректись і права судити про зміст брошюри; трудно думати, щоб ми тут на яких питаннях гостро розійшлись з киянами, але принципіально ми не могли б пообіцяти Київській комісії, що все, що буде прислане, ми обовязково приймемо. Розуміється, всякими способами будемо пильнувати, щоб таких коллізій не виникало, – але ж офіційно згодитись на таку умову повної автономії книги, наше правління, думаю, не може.

Це все мої вільні думки, – а як скажуть другі, не знаю, треба ще порадитись. Алеж для того попередю знов треба, щоб ми дістали ці всі Ваші умови од Ликвідаційної Комісії “Просвіти“, тоді будемо лічитись з ними і обмірковувати для офіційної відповіді. Коли будете формулювати пункти умов для листа нам од Ліквід[аційної] Комісії, то візьміть на увагу висловлені мною зміркування.

Коли ж ми не дістанемо од Ліквідаційної Комісії “Просвіти“ офіційного листа з умовами, то тоді зостанеться тільки лічитись з приватними відомостями про бажання киян і, по змозі, їх виконувати, – але тільки в тій мірі, в якій цьому не перешкожатимуть які небудь причини з категорії перелічених вище прикладів. Розуміється, можна буде якось в кождім окремім випадку порозуміватись.

Отже реально поки-що виходить, що ми будемо брати од киян біографії Гринченка і з великою охотою її видрукуємо. Але просимо, щоб вона підходила під загальний характер наших видань, – се-б то була популярна і призначена для простішого читача, а друге, – щоб по розміру укладалася, по змозі, в ті рамки, які нам дає теперешнє становище фонду “Просвіти“.

Як Ви живете? Чи вже скінчили історію літератури і чи скоро вона вийде? Нетерпляче жду її, – це ж, власне, буде перша історія нашої літератури. Які ще ми молоді !

Прошу вибачити, що не одповів Вам на запитання про згоду на уміщення моєї статті про Доманицького в Вашім збірнику. Певне Олекс[андр] Гнат[ович] розказав Вам, яка пригода трапилась з тим листом: Ол[ександр] Гн[атович] не помітив, що то адресоване мені, і залічив за своє, а аж через кілька тижнів зауважив помилку і показав мені Ваш лист. Я й збірився написати Вам, та трудно було, а до того-ж вже незалежно од Вашого запитання Ол[ександр] Гнат[ович] по власній ініціативі, спитавшись мене, сповістив Вас про мою згоду. Що-ж, випускаєте книжечку чи ні?

х) Ті умови, що зазначила С[офія] Ф[едорівна] відповідають тільки початковим пунктам Ваших.

Бувайте здоровенькі, всього найкращого!

Ваш П.Стебницький

PS. У понеділок 20-го я виїзжу на 2 тижні з Петрограда трохи провітритись. Вернуся 3 січня.

Оце справлявся у казначея – і згадав, що з присланих грошей власне капіталу “Просвіти” майже не було, лиш щось 11–13 карб., а решта – спеціальна жертва на якийсь “народній дім Шевченка имени Грибинука”. До речі, може-б нам подати які пояснення, на яких умовах і на який власне предмет “Просвіта” приймала ці гроші, та й чиє ймення носить фонд – Шевченка чи Грибинука чи обох знаменитих українців разом. Отже збільшиться капітал “Просвіти” тільки в феєвралі, коли ми дістанемо справоздання од книгарень. К тому часу може пришлють і біографію. Розуміється, коли там чого не вистачить, то ми додамо з загальної каси, – а на далі – буде видно.

ІР НБУВ, ф. 317, № 1292–1293, 2 арк. розірвані посередині (на один лист помилково дано два номери). Лист на бланку “Правленіе благотворительнаго общества изданія общепольных и дешевых книг”. 19 грудня 1910 г. С.-Петербургъ. В.О. Кадетская линия д. 9 кв. 11.

№ 8

Дорогий Сергій Олександровичу !

Я думаю в п'ятницю на цім тижні виїхати з Петербурга. В Київ

прибуду мабуть 24-25-го. Чи будете в ті дні ще в Києві? Шкода було-б розминутись. На всякий випадок, сповіщаю Вас.

Ваш П. Стебницький

16 / IX 1914

ІР НБУВ, ф. 317, № 1308. Листівка, адресовано: “Київ Гоголевская 27. Его Високородію Сергею Александровичу Єфремову”.

№ 9

8 ноября 1914

Б. Спасская 11 кв. 37

Дорогий Сергій Олександровичу

Справа складається так, що коли-б Ви хотіли і могли, то Вас би можна пристроїти до “Красного Креста” в Галичині. Річ така, що мабуть уповноваженим на Галичину від Кр[асного] Кр[еста] буде призначений молодий князь Ухтомський, що служить у Музеї Ол[ександра] III разом з Федором Кіндратовичем. Се на той випадок, як його назначать, він готовить собі двох підручних, одного по організації всієї справи, а другого спеціально для зносин з галичанами. За першого він кличе учня Фед[ора] Кіндр[атовича] – Руденка, молодого етнографа. За другого – Руденко мав узяти Левка – але Левко оце виїхав у Київ через хворобу Євгена Харл[ампійовича], – думає хазяїнувати замість батька який час у Перешорах, а далі йому треба либонь вчитись до іспитів, то нямвряд чи йому ця комбінація підійде. От поміркуюте і рішіть, чи хотіли-б Ви взяти цей цікавий тягар на себе. Нам тут здається, що краще-б їхати Вам, як Левкові, бо Ви й використаєте цю подорож краще, тай все ж держитесь солідніше, а Левко по молодости геть може не оказатись на висоті... Одно тільки, що це вже на якийсь час Вас звяже, бо не можна буде поїхати раз, а далі зрєктись – буде незручно. Але-ж, мабуть, що роботи там буде не занадто багато, та власне робота спеціальна лежатиме на Руденкові, то може бути що Вам і літератури не доведеться кидати. Умовини, кажуть, там добрі, – жити і їсти доведеться в установах “Кр[асного] Кр[еста]”, а до того ще, здається, там – платитимуть по 5 карб. суточних.

От, коли це все Вас спокушає (а я на Вашому місці спокусився-б), то візьміть на себе перебалакати з Левком і розпитати його, як він ставиться до цієї комбінації. Коли так виходить, як я кажу, –

то-б то він думає, що йому незручно, – то нехай напише про це Руденкові не відкладаючи, а Ви зараз-же пишть про свою згоду Фед[ору] Кіндр[атовичу] Вовку (Зверинская 42 кв. 25), тоді старий вже погодить сам і з Руденком і з Ухтомським.

Коли – ж Левко вагатиметься, то поясніть йому, що по всім даним Вам їхати краще, а він нехай-би зрікся.

Ну, а коли Ви самі рішуче не хочете, а Левко охотиться, то розуміється нехай собі їде.

Оце і все. Одповідь давайте як найскоріше.

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький

P.S. Левко виїхав учора і мабуть який час сидітиме в Києві, – спитайтесь у Євг[ена] Харл[ампійовича].

ІР НБУВ, ф. 317, № 1309. 2 арк.

№ 10

Дорогий Сергію Олександровичу

К[остянтин] Ш[ироцький] передав мені листа Вяч[еслава] К[остянтиновича] про ту справу. Одночасно відповідаю йому. Записка складена, цими днями пошлю її на адресу Вяч[еслава] К[остянтиновича] посилкою, а Ви там порозумітесь якось з тим планом кампанії, аби тільки вели її як можна швидше.

“Галичина” справді друкується другим виданням. Вашу статтю дійсно слід би переглянути і, може, поширити, але ми не писали Вам через те, що саме в той час Ви були в Вінниці, а київські звістки були непевні. Здавалось, що краще не писать...

Коли Ви можете за короткий час зробити в Вашій статті бажані поправки, то робіть це скоріше і шліть мені, а я подам в Москву. Або, для скорости, посилайте Петлюрі самі, з поясненнями. Майте лиш на увазі, що видавці з новим виданням дуже поспішаються.

Роботи, що нам обіцяли, робіть, але мати з ними діло вже доведеться комусь іншому, а не мені: сьогодні загальні збори з смаком і гуркотом провалили всіх, що входили по черзі з старих українців. Я уважаю за свій обовязок при таких умовах скласти з себе голову. І воно давно пора, нехай роблять свіжі люде...

Як там складеться рада, я зараз сповіщу Вас, щоб знали, з ким листуватись.

Ну, бувайте здоровенькі, всього найкращого. Зверніться ж до Вяч[еслава] Конст[антиновича] негайно і обміркуйте план по моему листу.

Ваш П. Стебницький

ІР НБУВ, ф. 317, № 1311, 2 арк.

№ 11

8 / V 1915.

Дорогий Сергій Олександрович

Ваш лист був знепокоїв мене в справі записки: як так, думаю, – з 29-го до 3-го не дістали посилки в руки! Щось, мабуть, з нею трапилось в дорозі. – Я й послав телеграмму. А в день, побачивши Ілля Людв[иговича], довідався, що все гаразд.

Ну, що-ж – коли земляки приїдуть? Невже не можна буде виврядити Влад[имира] Павл[овича]? Це страшенно шкода. Всіх заходів треба вжити, щоб він міг поїхати.

А чи багато переробили в змісті? Там з чимсь не згоджується Ілля Людв[игович], – докладно не довелось розпитати, – очевидно, щось принципіальне. Головне, – як найкраще зформулювати останні пункти.

Олекс[андр] Гн[атович] каже, що перших два треба злити в один, щоб не виділяти спеціально російської мови. Зверніть увагу ще на помилку з початку: я надав форму загальної записки до міністра, забувши про те, що в даннім разі треба, либонь, звертатись не до “Высокопревосходительства”, а до “Сіятельства”. Порадьтесь там і поправте.

Взагалі, коли Влад[имир] Павл[ович] ніяк не може їхати, то редакцію остаточну слід-би доручити йому.

А Ілля Л[юдвигович] рішуче не хоче їхати – ніби він – переляк справи, щоб не лякати собою.

Про Ваше “письменство” в книжці “Галичина” я повідомив Петлюру, але не затягайте, будь ласка, бо на нас видавці дуже насідають: як можна скоріше посилайте прямо “Я. Петлюрі”.

Про кількість русинів вже додано, хоч не з тих джерел, бо раніш написано. Треба буде звірити цифри, – мабуть ті самі.

За інші уваги спасибі, при коректі догляну.

В товаристві скоїлось багато дурниць і непорозуміннів. Молодь хотіла “спільно працювати” і на виборах провалила старих, а вступила сама, при такій обстанові, яка не дала сумнівів, що хочять повного “оновлення”, й вилаяли всю роботу товариства. Я тоді заявив, що теж іду на зустріч бажаним зборів і складаю обовязки. Тоді вони перелякались, бо ніяк, мовляв, не хотіли руйнувати товариства і не думали, що з їх поведження можна зробити такі висновки. Врешті, після всяких розмов, я, здається, знов вертаюсь до Правління, а відносини будуть налагоджуватись на други зборах .

В кождім разі, що маєте, присилайте мені (се-б то Франка, – хоч як його під такий час пускати?). А крім того – Товариство просить Вас написати і “Галичину”, – як ми з Вами говорили на Великдень. Будь-ласка, тільки разом охопіть всю Закардонну Русь, – і, знов таки, дбайте про цензуру.

А тоді – сідайте- ж врешті за “літературу”!

Що за горе з хворобою Євг[ена] Харл[ампійовича], просто Ви мене стрівожили... Вчора я дістав од нього самого одкритку, – пише, наче-б то вже трохи краще... А тут ще покою не дають всякі несподівані “гості”; хоч – би в Києві не турбували...

А чи дійшла до Вас звістка, що Мих[айла] Серг[ійовича] переведено в Казань?

Ну, будьте здоровенькі, всього найкращого.

Ваш П. Стебницький

Б. Спасская 11 кв. 37.

ІР НБУВ, ф. 317, № 1312. 2 арк.

№ 12

24 / V 1915.

Дорогий Сергій Олександрович

Дуже було прикро почути від С[офії] Ф[едорівни], чим кінчились заходи з запискою. Це чисто по-українськи. З великої гори – руденьке мишеня. Нехай, мовляв, робляться які вгодно реформи, нехай їздять, які хочять, депутації, – а нам яке до того діло?!

Хоч-би один серйозний резон виставили. “Літній сезон“! Та хіба тепер єсть сезони?

Хіба тепер хто куди роз'їздитьсь? Тепер один безконешний сезон – воєнний. Весь Петроград сидить на місці і працює, а найбільше інтенсивно – міністерство освіти.

Або покликання на колишню розмову пана з графом. Мало хто коли з ким говорив! І я колись ходив до нього і теж був невдоволений. Та хіба тепер ішла мова про якусь собі приватну балачку? Це-ж були-б люде землі, люде громадської справи, люде од великої народної потреби. Та тепер і граф не той, як це всі бачать, окрім нас, – і час не той, – і впускати цей час гріх! Нехай навіть правда, що нічого-б з тої розмови не вийшло. Але-ж ніхто не смів би сказати, що “они не просять“ ! Навіть тоді не просять, як все переглядається наново і як всі, кого болить, просять...

Найгірше те, що і восени, очевидно, так само нічого не буде, знайдуться знов якісь резони...

Хоч-би вже почтою послали за підписами, принаймні міністерство мало-б в руках якийсь матеріал...

Ну шож, звичайно здалеку видніше...

Чи Ви послали свою “Літературу“ для “Галичини“ Петлюрі? Час був і Ви могли-б переробити, але коли тепер не послали, то вже мабуть, пізно, бо вправці дуже поспішають і нам поставили останнім терміном 15 мая. Що до цього терміна їм не надіслано, то вже мабуть, піде в третє видання, про яке вони вже тепер говорять, бо, очевидно, книжка має великий попит.

Чи нема в Києві доброго портрета Шептицького? Видавці дуже просили десь здобути, але тут нігде немає. Коли-б знайшли, то пошліть Петлюрі-ж.

А що, як Ваші праці для Добр[одійного] Т[оварист]ва? Чи взялись за “Літературу“ ? Чи думаєте писати “Галичину“ ? Сповітїть, будь-ласка.

Бувайте здоровенькі, всього найкращого.

Ваш П. Стебницький

P.S. Майте на увазі, що для “Короткої літератури “ розмір може бути 10–12 аркушів (малого формату видань “Добр[одійного] Т[оварист]ва“).

P.S. Чув сьогодні, що в Київ наче-б то має їхати де-хто з тутешніх “орієнталістів“... Коли-б Вам довелося часом здибатись і розмов-

ляти, то будьте обережні, бо не всьому слід вірити, а коли посилатимуться на співчуття старших петербуржан, то знайте, що це просто брехня...

А цього листа краще все-ж спаліть.

ІР НБУВ, ф. 317, № 1313, 2 арк.

№ 13

11 / IX 1915

Дорогий Сергій Олександрович !

Що ж Ви довго так не приїздите до Петербургу? Ми вже занудилися без Вас. Зберіться-но та приїздіть на осінній чи зимовий "сезон", – може знов будуть якісь придбання...

От з Вашого останнього приїзду одно таке придбання тепер у руках. Спровокували ми тоді з Вами молодого адвоката – і оце він дістав дозвіл на український двохтижневик. Поки не видно нічого ні з Київа ні з Москви, треба подати голос хоч звідси, може земляки почують. Адже тепер земляків скрізь єсть, бо половина їх "беженців"...

Оце думають цими днями радитись, як пустити справу в ход. Але-ж це не тільки тутешня справа, – треба щоб і Київ над цим поміркував. Порадьтеся, будь ласка, і Ви там, не відкладаючи надовго, і одпишіть скоріше, як дивляться земляки на цю новину:

1) Чи вважають потрібним випускати таку часопись.

2) На яку матеріальну підмогу од Київа може рахувати редакція на 1916 рік.

Тим часом – і як найшвидше – здобудьте списки передплатників "Ради" та "Літер[атурного] Наук[ового] Вістника" чи які признаєте потрібними і присилайте сюди, бо, очевидно, рекламу треба пустити задалегідь.

Може, як би редакція організувалась зараз, то за місяць зробили-б потрібні заходи та підготовчу роботу, і тоді з ноября часопись могла-б початись. Це моя думка, – а може інші, молодші елементи – то посунуть справу жвавіше...

Отже ждатиму Вашої відповіді – і списків.

Тільки вчора здобув з Москви авторські примірники "Галичини" – і, мабуть, завтра вишлю Вам Ваших півдесятка посилкою. Гонорар – це вже, мабуть, потім і навряд чи скоро, бо тепер, очевидно, книжка не так уже швидко піде.

Ну як-же Ви там живете? Як земляки? Які настрої? Чи “тікати” – згідно з національним лозунгом – чи держатись на місці хоч-би й до німця?

Як здоров'я Федора Павловича? От бідолаха, не видержав ваги, яку на нього склали! Ще-б то – одному вистояти депутатом замість яких десяти душ, як-би слід!

Ну, всього найкращого ! Пишіть – же.

Ваш П. Стебницький

Б. Спасская д. 11 кв. 37.

ІР НБУВ, ф. 317, № 1314, 2 арк.

№ 14

22 / X. 1915.

Б. Спасская 11 кв. 37.

Дорогий Сергію Олександровичу!

Отже перш за все, пишучи до мене, заглядайте в мої листи, на кожнім єсть моя адреса, – а то вже написали “кв. 36”, то далі можна боятись, що направите і на інший будинок...

Бач як Ви тепер цікавитесь “Громадою” ! Тим часом про неї мало можна сказати втішного. Після того, як Ви одповіли мені, що мовляв, “одчепіться та робіть як хочете, а там побачим“, – я вияснив, що погляд московців, які одповіли, що вони не певні, чи буде у них дозвіл і чи будуть сили, бо тепер вони мають на собі дуже багато всяких справ, а через те радять нам починати не дожидаючи їх...

Тоді я перебалакав з заінтересованими, обіцяючи їм для початку рублів 500, коли вони зможуть організувати редакцію з конторою і візьмуть на себе клопіт про потрібні засоби надалі... Людці заохотились спробувати, намітили програму і співробітників...та на тому й стали. Тепер бояться починать, бо на багатьох з них висить призов ратників і ніхто не може ручитись, що взявшись за діло, вестиме його довго... Тепер ждуть, як виясниться з тим призивом: чи підуть основні робітники чи ні. Тим часом, розуміється, пробують підбити мене чи когось іншого з “старих“ , – але ні я ні хто інший того взяти на себе не можемо. Допомогати всякою працею – ми певне будемо, може й не мало, але запрягатись у новий віз, при наших умовах, неможливо.

Моя думка, що все таки треба як не Вам, то комусь до нас пере-

їхати... Он тепер, окрім “Громади“, ще на черзі справи з “Укр[аїнської] Живнью”: Петлюра може виїде з Москви – що тоді робить? Не закривати – ж?! От, можна-б тоді перевести журнал сюди, тай якось повести, – але обовязкова умова, щоб була спеціальна людина... Що Ви на це скажете?

Велике спасибі Вам, що відшукали в “Раді“ мої статті. Але що то значить, – “коли відродиться редакція“? Хіба старі запаси газети запечатані чи що? Може просто нема кому доручити покопати? То нехай потім, ще час єсть, – а переписувати нема нащо.

Навряд чи можна мені буде приїхати до Вас на прощання! Це тепер не легка справа – виїздити з Петрограду... Так що краще не ждїть, а про свої справи сповіщайте...

А як там Євг[ен] Харлампійович? Чи не заслабне тепер він по черзі після всього, що довелось йому перетерпіти?

А це Ви тепер лагодитесь під суд та в дядькову хату? Господи, і коли всьому тому кінець буде?

Ну, бувайте здоровенькі, всього кращого. Пишіть.

Ваш П.Стебницький

P. S. Чи Ви знаєте такого Гасенка? Це ніби співробітник “Ради“, “приятель Чикаленка“, був за кордоном, задержався у німців, що не хотіли його пускати, а оце прибився врешті хворий до Петербургу, звернувся за підмогою чомусь до поляків, а од них уже звістка про нього дійшла до нас. Що воно за “приятель“? Чи був такий “співробітник“? Одпишіть, будь ласка, що знаєте, не барившись...

ІР НБУВ, ф. 317, № 1315. 2 арк.

№ 15

30 / XI. 1915

Б. Спасская 11 – 37.

Дорогий Сергій Олександрович

Я вже тиждень, як вернувся додому. Їхати до Москви було цікаво – багато було в тому самому вагоні киян. В Москві бачився з Ол[ ] Фл[ ]. Дуже інтересується наслідками листування з Салік[овським]. Чи вже що вияснилось чи ні?

Питали мене, що робити з відбитками записок. Я казав, що з

500 треба переслати в Київ для розсилки. А тим часом вони самі хотіли розсилати од редакції, тільки з додатком якогось циркулярного листа та статті Винниченка. Я висловив, що лист непотрібен, а статтю може й слід додати. Ждуть точного пояснення. Я думаю, що коли розсилати просто по управам, то може й краще це зробити од редакції. Отже поміркуюте і спишіться з редакцією, щоб ті відбитки не залежувались та якимось ішли в люди. Може пошлете в Москву і список, кому саме треба розіслати.

Останніми днями тут ходять чутки, ніби міністром освіти незабаром буде назначено Десятовського (“урожденного” Саблера). Це новина не з особливо приємних.

Посилаю Вам вирізку з “Речи” про полтавську резолюцію. Використайте. Майте лиш на увазі, що “У[краинская] Ж[изнь]” вийде подвійною книжкою за XI–XII місяці і через те матеріал туди треба слати до 10/XII. 1000 р. вони вже одержали.

Ну, а як там Ви живете? Що доброго? Чи не забули наших інтересів (складання брошюр та рахунки з Л[ітературно] Н[ауковим] В[істником])?

Бачили “Гасло”? Дуже симпатична газетка, ще й тижнева, – при ній можна обійтись і без “Громади”. Адже правда?

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький

А як подобались резолюції чорносотенців?

ІР НБУВ, ф. 317, № 1316. 2 арк.

№ 16

23 / I. 1917

Б. Спасская 11 кв. 37.

Дорогий Сергію Олександровичу!

Що це у Вас – знов завелись циркуляри про правопись? Що, як і звідки? Нічого тут не можна довідатись, і з Ваших звісток докладно не видно, чи воно щось загальне, чи лиш місцеве – Щеголевсько-Флоринське... З інших міст такого нічого не чути, мабуть просто місцева спроба політиків Кречинських: а ну, мовляв, пощастить! От і начальство похвалить...

Приємно чути, що збираєтесь до нас, але не відтягайте на довго.

Велика шкода, що не прибули на Різдво – дуже було-б добре, та й тепер потреба бачитись і побалакати не зникла... Ваша стаття, хоч Ви і сердитесь за гальмування її вжитку, викликає стільки сумнівів, в тім числі і принципіальних, що можна лиш пожалкувати, що Ви не звернули ніякої уваги на наші запитання: вони були варті Вашої уваги, і обмежувать відносини підтвердженням наказу – це, знаєте, не відповідає часу і обставинам...

Про тон і зміст я не говоритиму, скажу лиш, що декларативні заяви не можна писати, як полемічні статті, – або вже тоді треба щоб з ними ходили їх автори, бо нашим людям позичати у Сірка очей за авторів якось не випадає... Але мене більше інтересує принципіальної ваги питання, – про “раскрытие псевдонима” ... Хто дав на те право? Люде кажуть, що ні розмов ні постанов про те не було, – а тим часом це цілком міняє всю ситуацію і становище співробітників... Можна навіть не думати про вихід з редакції...

Досить того, – бачите, що радитись було про що. Розуміється, було, може, сміливо тягти Вас до поїздки, замість того, щоб самим “сь ловкостью военного человека” стрібнути у вагон і поїхати до славного Київва, але-ж – центр ваги літературних справ тут, а не у Вас, – і тому у кожному разі пристойніше Вам гостювати у нас, ніж навпаки. Дорого тяжко, це правда, але-ж зате де-який час матимете і відпочинок в переміні обстанови... Їдьте-бо!

А от Євгену Харламповичу, мабуть, краще-б відрадити його замах на подорож у Москву й далі... При його стані здоровля це, по моему, неможлива річ. Звалиться, зляже в дорозі, – це-ж буде йому нещастя при теперішніх умовах перебування в чужих краях – без певного кутка для притулку... Не дай боже хворій людині отак обернути себе свідомо в “біженці”... Нехай би краще сидів та лічився як слід у Києві, де все своє, все під рукою, є до кого звернутись...

Тут у нас де-коли навіть через трамвай зостаєшся дома, щоб не мучитись з тим стрибанням на східці та тисканням у натовпі, де люде не можуть дихати і мало не горлянки рвуть одно одному... А то-ж по залізниці 1500 верст!

Ну, поки що бувайте здоровенькі! Сподіваюсь до скорого побачення!...

Ваш П. Стебницький

№ 17

8 / II. 1917

Б. Спасская 11 кв. 37.

Дорогий Сергій Олександрович

Перш за все дозвольте Вам висловити своє шире й глибоке співчуття з приводу вашої тяжкої втрати, – про яку я чув від Ол[ександра] Гн[атовича]. Сумно за Вас, і я від серця бажаю Вам легше перебути перші часи, коли біль споминів особливо вражає і гнеє душу...

Тепер кілька слів про Ваш лист... Я не хотів Вас хвилювати їм, бо думав, що Ви вже знаєте з листа Ол[ександра] Гн[атовича], що “дисципліна торжествує” – і що мої міркування та запитання на половину академічні... Але Ви зрозуміли мене інакше, і наслідком того вийшла Ваша філіппіка проти “петербурських історій”... Що-ж, гострим тоном Київ нас не здивує, хоч це й не найкращий спосіб доказу... Найгірше те, що для Вас, очевидно, і досі чи неясні чи байдужі причини цієї “петербурської історії”, в якій, в кождім разі, на мій погляд, на петербуржзькім боці була перевага серйозного відношення до фактів *... Але про те вже не варт розводитись – колись побачимось, як не у нас, то у вас, тай поговоримо докладніше, – сподіваюсь, без “гострого тону”. А коли треба буде, по київському звичаю, з гострим, – то що-ж, – “мы и сами съ усами...”.

Не знаю, що там було в звязку з поїздом чи телефоном, – не можу пригадати. Але знаю, що про “раскрытие псевдоніма” постанови редакційної не було, – бо це-ж міняє всю “конституцію” редакції... Ну, та й про це колись побалакаємо, тепер все одно не час, але це для мене справа кардинальна, і на неї найменше звернуто уваги... Як обійтись без анонімності, то зовсім інше питання.

Дуже жалко, що Ви вже більше не збираєтесь у подорож на північ. Я не сказав би, як Ви, що це зайва втрата часу... Перш за все – для Вас це відпочинок від київської каторжної біганини. Потім, могли-б скористатись погодою і вже спеціально відпочити, посидівши тижднів зо два десь у Фінляндії, щоб набратись сили на далі... А нарешті, – тут-же тепер багато цікавого: і дума, і видавництво перекладів, і особливий інтерес до нас з боку поступового громадянства і т.и. Це все Ви могли-б використати і не пожалкували-б за втраченим часом.

Я мав картку від пана з Москви. Пише, що побачив, що далі їхати йому не годиться, і тому через кілька днів вертає до дому. От уже не слід було виїздити! Страшенна шкода...

Сповіщайте, як тільки докладно довідаєтесь про київські цензурні заходи. Шліть самий документ. Такі факти тепер надзвичайно цікаві і важні.

Ну, бувайте ж здоровенькі. Щиро бажаю Вам всього найкращого.

Ваш П.Стебницький

*) Тай провини, коли хочете, не так багато, – то вже так обставини склались. Ми-ж були певні, що Ви приїдете.

ІР НБУВ, ф. 317, № 1323. 2 арк.

№ 18

22. III (4. IV). 1918.

Дорогий Сергій Олександрович !

М.С. Ткаченко, якого Ви певне памятаєте, взяв на себе велику на наші часи авантюру – доїхати до Київa і назад вернутись... Користаюсь нагодою і передаю через нього листа, бо ми тут взагалі, а я – з-осібна, вже мало не три місяці як одрізані від Київa і нічого звідти не маємо. У мене пів-Київa родичів, а друга половина – знайомих і приятелів, – і хоч-би один живий лист за весь час ! Писав я і Вам, і Є[вгену] Х[арлампійовичу], і Ігнатовичу – нічого!! Можете собі уявити мій настрій і думки, особливо під ті страшні часи кінця січня... Аж врешті, – але тому вже теж буде з місяць, – прийшов лист з Кононівки, і Вікторія Євгеновна заспокоїла мене, що всі наші живі і здорові... Далі – знов повна безвість, – ні листів, ні людей, ні часописів. Уривки в російських часописах подають якусь дурну плутанину, в якій нічого не розбереш. Роскажіть же д. Ткаченкові, що у вас робиться, на що можна сподіватись? Чи буде який лад? Чи кончать врешті гризтись люде та партії за-для спільної всім ідеї чи врешті все знов, як і триста літ тому, зведеться на руїну, в котрій опанує становищем *tertius gaudens*?...

Ми тут всі – недобитки часу – ждемо змоги перебратись у Київ, сподіваючись, що при всіх умовах на Україні все-ж краще. А що на те скажете Ви, – іменно Ви, Сергій Олександрович? Мені цікаво...

Я особисто марю про остаток днів в газетній і журнальній

роботі. Не бачу для себе ніякої можливості брати активну участь в політичній житті. Не для мене це все...

Розкажіть, по зможі, про все і про всіх. Де Ол[ександр] Гнатович? Що він робить? Тут за його інтереси бідкається його сусіда, – не знає що робити з порожньою квартирою, – а листів і звісток від О[лександра] Г[натовича] абсолютно ніяких. Невже все в Костянтинграді, в самім пеклі?

А О.Ф. Саліковський наче-б то знов у Москві? Сповістіть мене, будь ласка, чи дійшли до нього мої статті для останньої книжки “Укр[аинской] Жизни”: 1) “Логика жизни” і 2) “Работа “Укр[аинской] Жизни” за 1912–1917 гг. “ Та мабуть з тих заходів про випуск останньої книжки взагалі нічого не вийшло?

Коли Ви сидите в цю хвилину в редакції “Нової Ради”, то запитайте, будь ласка, Андрія Вас[ильовича], – чи дістав він в січні-ж мою статтю-фелетон “Серед здобутків революції”. Сповістіть.

То як-же: чи єсть врешті змога жити і працювати в Києві?

Але хоч-би й не було змоги, то і вмірати краще там ніж тут...

Бувайте здоровенькі, всім нашим привітання.

Ваш П. Стебницький

ІР НБУВ, ф. 317, № 1324. 2 арк.

№ 19

Дорогий Сергій Олександрович !

Сердешно дякую Вам за переданий через д. Марголіна лист і №№ “Нової Ради”. Остання дала мені чимало матеріалу для вивчення ситуації. Що-ж до листа, то... які бо всі там, Господи! Навіть найблизші мені люде! Пишете про якісь дрібнички, про той харч на антресолях, що ми вже тут давно його ззіли, – а про те, чого не терпляче шукаєш в листі, – про київські настрої, заміри, перспективи, про окремих людей – де вони і що роблять, про те, що, може, було-б важно особисто для мене, – аж нічогісінько! Навіть одповіді на мої запитання, що я подавав Вам кілька місяців тому через Ткаченка! О-так само і Ол[ександр] Гнатович: кілька записочок було від нього за останній час – і все, спасибі йому, про антресолі...

Ну, та що робить, – такі вже київські обставини і вдачі: Висновок один – той самий, що й Ви пишете: треба самому їхати.

Лаштуюсь у дорогу вже здавна, в думках їду що-дня, як ті жов-

ніри в “Вамнуці”. А реально зрушити з місця не можу, бо хотів-би вже не вертатись і для того взяти з собою принаймні одержу та шмаття і що найпотрібніше з річей, – а тепер можна їхати тільки в чім стоїш, бо решту заберуть на кордоні большевики – красноармейці. Ото й жду, чи не виявиться який людський спосіб виїзду, – може санітарний поїзд або що. То все була надія на правительство української держави: думалось, воно подбає про потрібних йому людей тай вивезе нас з Петроградської баюри. Але центральній раді було не до того, бо сама в баюрі загрузла, – а гетьманському урядові ми либонь і зовсім не потрібні...

Мушу признатись, – слухаючи оповідання д. Марголіна. – я ремствував на Вас в душі... Прогавили, друзі мої, Україну! Сама давалась с[оціалістам]-ф[едераліст]ам у руки, але Ви там усе вагались, хотіли зберегти свої руки чистими тай віддали врешті справу в брудні – Демченкові та, здається, й Савенкові...

Тільки тепер оце наче-б то по телеграммам щось розвидняється на краще, видно якісь сімптоми повороту знов у наш бік... Клуб “Родина”, призначення Дмитра Йвановича. Але й тут ще якесь тертя йде, бо Дорошенка примушено вийти з партії. Чи це тимчасова діпльоматія?...

Ну, знов таки – очевидно – треба їхати. Коли тижнів за два ніяких інших способів до виїзду не виявиться, то врешті виїду при всяких умовах, покинувши все тут на волю божу... Однаково сидіти більше в Петрограді не можна: і атмосфера задушлива і їсти нема чого...

Бувай те-ж здоровенькі, цілую Вас міцно, привіт усім нашим. Сподіваюсь – до скорого побачення!

Ваш П. Стебницький

1 / V. 1918. Петроград.

Лист на бланку “Коммиссарь по деламь Украины при временномь правительстве. Петроградь”.

ІР НБУВ, ф. 317, № 1325. 2 арк.

№ 20

Яка ж шкода, що не застав. Будь ласка, неодмінно дайте мені Ваші матеріяли сьогондя у вечері, бо завтра рано хочу їхати. На поїзд мені не зручно, бо можу приїхати к третьому дзвонику, то й розминемось. Перекажіть те саме і Андрію Вас[ильовичу] Дома буду у вечері в 11-й годині.

8 / X [ ].

Візитна картка “Петр Януарьевич Стебницкій. Петерб[ургская] стор[она] Б. Спасская 11 кв. 37. Тел еф[он] 38-50.”

IP НБУВ, ф. 317, № 1326.

№ 21

11 / XI. [ ]

Миллионная д. 29 кв. 27.

Дорогий Сергій Олександрович!

Ви вже повинні були дістати від Ол[ександра] Ол[ександровича] запросини на 19 сього місяця. Отже підтвержую се і передаю наше бажання бачити Вас і ще кого можна. Решті будь-ласка візьміть на себе передати. Забірайте з собою неодмінно реферати по наміченим питанням. Трудно ручитись, що вийде що значне, але справа дуже важна і треба вжити всі засоби щоб положити початок як не єднанню, то виясненню взаїмних інтересів. Чи буде хто – прошу зараз по одержанню сього листа дати мені звістку телеграфом.

Ваш П. Стебницький

На звороті арк. № 2 олівцем написано : “Петербург Мил[ионная] 29 кварт 27 Стебницкому Делегат буде Єфремов. “

IP НБУВ, ф. 317, № 1327. 2 арк.

Summary

The collection of letters of P.Ya. Stebnytsky and S.O.Yefremov is of significant importance because of the documentary complex contained that illustrates the enlightenment movement in Ukraine at the beginning of the 20th century showing its historical context and giving some subjective opinions of these outstanding representatives of the Ukrainian culture regarding the events of the contemporary life.

Key words: collection of letters, enlightenment, publishing business, P.Ya. Stebnytsky, S.O. Yefremov.